

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

САНІВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР МИХАЙЛОВИЧ

УДК 37(477)(092)(043.3)

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ ВИМІР ПЕДАГОГІКИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Умань – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, професор
Сивачук Наталія Петрівна,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини,
завідувач кафедри української літератури,
українознавства та методик їх навчання

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Дічек Наталія Петрівна,
Інститут педагогіки НАПН України,
завідувач відділу історії педагогіки;

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Філімонова Тетяна Віталіївна,
в. о. вченого секретаря Державної науково-педагогічної
бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського

Захист відбудеться «24» лютого 2017 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 74.053.01 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитися на офіційному сайті та у бібліотеці Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

Автореферат розіслано «23» січня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. П. Рогальська-Яблонська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. За умови глобалізації, посилення інтеграційних процесів, державно-політичних та соціально-економічних перетворень, перед Україною виникає потреба модернізації освіти, побудови її нової національної парадигми відповідно до загальноєвропейського контексту. Про важливість усвідомлення кожним членом суспільства свого громадянського обов'язку на основі поєднання національних та загальнолюдських цінностей ідеться у державних документах (законах України «Про освіту» (2004), «Про вищу освіту» (2014), Державній національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття) (1994), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки (2013)). З метою втілення в життя ідей, закладених у цих документах, важливо враховувати досвід педагогів минулого, спрямований у майбутнє, до якого належить і спадщина вчителя, науковця, творця самобутньої виховної системи – Василя Олександровича Сухомлинського. Саме його педагогічна спадщина відповідає загальнолюдським цінностям, і водночас глибоко закорінена у національний ґрунт, обстоює народні етико-моральні імперативи, спирається на українську етнопедагогіку, сприяє формуванню національного світогляду й ментальності.

Особистість ученого та його педагогічна концепція привернули увагу дослідників уже у 60-і роки ХХ ст. За радянських часів творчість великого педагога розглядали тенденційно, на основі принципів партійності й класовості, що не сприяло об'єктивності, не давало можливості осмислити його надбання у національному і вселюдському вимірах.

Починаючи з 90-х років ХХ ст. утвердився новий напрям в історії світової педагогіки – «сухомлиністика», представники якої в різних країнах досліджують і поширюють педагогічні ідеї В. Сухомлинського, творчо реалізують його досвід.

Педагогічна спадщина В. Сухомлинського, різнопланова і багатоаспектна, привертає увагу вже кількох поколінь українських і зарубіжних науковців із різних галузей знань, зокрема: філософську систему педагога досліджували Г. Клочек, Г. Сагач, Н. Сивачук, О. Сухомлинська; методичну систему навчання мови і літератури – Л. Березівська, М. Вашуленко, Л. Мамчур, Л. Пархета, Г. Ткаченко; взаємодію людини і соціуму – В. Кремень; філософію дитинства – М. Антонєць, А. Богуш, Т. Кочубей; педагогічну та виховну системи – О. Дзевєрин, І. Добрянський, Б. Кваша, В. Кіндрат, Р. Малиношевський, М. Мухін, А. Розенберг, О. Сараєва, В. Федяєва, Т. Філімонова; вироблення духовних домінант – І. Бех, Н. Дічек; визначення гуманістичної суті його вихованих цінностей – М. Библюк, І. Зязюн, В. Киричок, В. Кравцов, Е. Родчанін; шляхи формування світогляду вихованців – О. Невмержицький; формування творчої особистості школярів та аспекти розвивального навчання – Н. Безлюдна, Г. Бондаренко, Ю. Новгородська, Л. Ткачук; розвиток учнів засобами мистецтва – І. Наливайко, Н. Тарапака; осмислення видатним педагогом механізму використання різних виховних середовищ – В. Костіна, О. Савченко, Є. Салтанов; основи батьківської педагогіки – О. Петренко, А. Попова, О. Сухомлинська; форми взаємодії сім'ї та школи – Л. Бондар; проблеми взаємостосунків колективу й особистості – Г. Бучківська, Г. Калмиков; самовиховання школярів – О. Дуда, творче використання спадщини

українського педагога у зарубіжжі – Л. Цзихуа.

Ідеї В. Сухомлинського знайшли своє продовження у працях таких зарубіжних науковців, як-от: М. Библюк (Польща), М. Богуславський, І. Валеева, Г. Волкова, М. Мухіна, Л. Федорової (Росія), Е. Гартман, У. Грош, В. Гюнтер, В. Іфферт, Р. Штайник (Німеччина), М. Дмитрієва, Т. Когачевської (Білорусь), Дж. Зайди, А. Кокерілля (Австралія), Ван Ігао, Сао Су, Бі Шуджі, Тан Чіці (Китай), Д. Маргуліса (США), Л. Мілкова (Болгарія), Х. Франгоса (Греція).

Однак аналіз філософської, соціологічної, історичної, історико-педагогічної, психолого-педагогічної, українознавчої літератури засвідчує, що українознавчий вимір педагогічної спадщини Василя Сухомлинського не був предметом спеціального дослідження. Водночас вивчення цієї проблеми становить великий інтерес у контексті сучасних соціогуманітарних потреб України і запитів освіти ХХІ століття. Усе це спонукало до вибору теми дослідження: **«Українознавчий вимір педагогіки В. Сухомлинського»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою держбюджетної теми «Професійна підготовка майбутніх учителів-словесників на засадах українознавства» (державний реєстраційний номер 0114U000498) та теми науково-дослідної лабораторії «Етнологія Черкаського краю» Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Тему дослідження затверджено вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 3 від 17 жовтня 2011 року) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень із педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 19 червня 2012 року).

Мета дослідження – комплексний аналіз науково-педагогічної спадщини В. Сухомлинського в українознавчому вимірі.

Відповідно до теми та мети визначено **завдання дослідження**:

1. Уточнити періодизацію життя і педагогічної діяльності В. Сухомлинського в аспекті українознавчого виміру, з'ясувавши провідні чинники формування особистості відомого педагога.

2. Розкрити сутність ключового поняття дослідження «українознавчий вимір педагогіки В. Сухомлинського».

3. Окреслити предметне поле та стрижневий зміст педагогіки В. Сухомлинського з позиції етноформувального чинника особистості вихованців.

4. Визначити механізми творення образу українського вчителя-українознавця на засадах педагогічної спадщини В. Сухомлинського.

Об'єкт дослідження – українська педагогічна думка II половини ХХ століття.

Предмет дослідження – українознавча складова педагогічної спадщини В. Сухомлинського.

Хронологічні межі дослідження охоплюють роки життя та діяльності В. Сухомлинського (1918–1970). *Нижня хронологічна межа* зумовлена датою народження Василя Олександровича, впливом родини на формування його національного світогляду і любові до рідного краю. Надалі згадані впливи мали розвиток під час його навчання в школі с. Василівка Онуфріївського району Кіровоградської області, Кременчуцькому медичному технікумі та Полтавському

педагогічному інституті, що сукупно й відбилося на становленні особистості українського педагога. *Верхня хронологічна межа* – рік смерті вченого та дата останньої публікації, у якій висвітлено українознавчий аспект його поглядів.

Методи дослідження. У дослідженні використано комплекс методів, адекватних предмету, меті та завданням дослідження, а саме: *загальнонаукові* – аналіз, синтез, систематизація, класифікація архівних і рукописних матеріалів, періодичних видань та історично-педагогічних джерел для визначення тенденцій становлення українознавчої складової у контексті педагогічної спадщини В. Сухомлинського; аналіз і узагальнення філософської, соціологічної, психолого-педагогічної, історичної, методичної літератури для вироблення концептуальних підходів до розуміння поняття «українознавчий вимір педагогічної спадщини В. Сухомлинського»; *історико-ретроспективний* метод для встановлення чинників формування особистості педагога; *пошуково-бібліографічний* метод для вивчення архівних та друкованих матеріалів, зокрема, листування, протоколів засідань педагогічних рад, психологічних семінарів, спогадів соратників В. Сухомлинського, що дало підстави для наукових узагальнень; *персоналістично-біографічний* метод – для з'ясування впливу різних чинників на формування педагогічних поглядів національної свідомості В. Сухомлинського.

У роботі також використано *дослідницький інструментарій* із суміжних дисциплін, зокрема, українознавства:

– *системно-структурний і функціональний* методи дали змогу вибрати із багатьох варіантів розв'язання проблеми найбільш оптимальний, зосередити увагу на головному – українознавчій складовій педагогічної спадщини В. Сухомлинського;

– *логічний* метод – для відтворення структури українознавчого компонента спадщини В. Сухомлинського;

– *метод теоретичного узагальнення* – для формулювання й обґрунтування висновків відповідно до результатів здійсненої науково-пошукової роботи;

– *метод прогнозування* – для окреслення перспективи дослідження педагогічної спадщини В. Сухомлинського у контексті запитів освіти XXI століття.

Джерельну базу дослідження становлять писемні джерела:

– *опублікована* науково-педагогічна, літературна, публіцистична та епістолярна спадщина В. Сухомлинського (книги, статті, казки, листи);

– *неопубліковані* документальні матеріали (рукописи):

– матеріали фондів педагогічно-меморіального музею В. Сухомлинського в Павлиші Онуфріївського району Кіровоградської області:

– протоколи засідань педагогічної ради Павлиської середньої школи за 1948–1951 н. р. – № 1, 1952–1953 н. р. – № 4, 1954–1955 н. р. – № 5, 1956–1957 н. р. – № 8, 1957–1958 н. р. – № 9, 1958–1959 н. р. – № 10, 1960–1961 н. р. – № 12, 1964–1965 н. р. – № 15, 1965–1966 н. р. – № 15, 1966–1967 н. р. – № 16, 1967–1968 н. р. – № 17, 1968–1969 н. р. – № 18, 1960–1970 н. р. – № 19, 1964–1965 н. р., інв. № ЛВ 13008;

– протоколи засідань психологічного семінару Павлиської середньої школи 25 листопада 1954 р. / КП 12955 / ЛВ4174; 13 листопада 1968 р. / ПМС КН 1839 /

РУ 611;

– протоколи засідань психологічного семінару Павлиської середньої школи за 1965–1967 н. р. – № 1; 1969–1970 н. р. – № 3; 1965–1967 н. р. – № 1;

– рукописний журнал педагогічного колективу Павлиської середньої школи «Педагогічна думка» за 1960 н. р., № 10; 1961 н. р., № 11; 1963–1964 н. р., № 2; 1964–1965 н. р., № 1; 1966–1967 н. р., № 7; 1967–1968 ПМС КН 1848 / РУ 620; 1968–1969 н. р., № 9; 1969–1970 н. р. ПМС КН 1719 / РУ 490;

– рукописний журнал «Наша творчість» за 1964–1965 р. / КН. 1830 / РУ 602; 1968–1969 р. / КН. 1782 / РУ 554;

– творчі письмові роботи учнів за 1967–1968 р. / КН. 1833 / РУ 606;

– архівні матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України: Фонд Сухомлинського (Ф. 5097) Спр. 98, 273, 298, 342, 554, 617, 636, 638, 646, 665, 702, 749, 800, 830, 869, 926, 1108 (статті у періодиці, рукописи В. Сухомлинського);

– матеріали відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій, відділу газетних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського;

– матеріали фондів державної науково-педагогічної бібліотеки ім. В. О. Сухомлинського;

нарративні джерела – публікації про різні аспекти творчої спадщини В. Сухомлинського (монографії, дисертації, статті з періодичної педагогічної літератури та збірників наукових праць, зокрема, матеріалів всеукраїнських і міжнародних педагогічних читань «В. Сухомлинський і сучасність»); педагогічна, історико-педагогічна, філософська, літературознавча, українознавча література.

Наукова новизна одержаних результатів виявляється в тому, що

уперше на основі періодизації життєдіяльності відомого педагога, розробленої О. Сухомлинською, обґрунтовано становлення і розвиток етноформуального складника педагогіки В. Сухомлинського (національний образ світу, семантична географія, виховання любові до рідної землі, українознавство як стрижень світогляду особистості); розкрито сутність ключового поняття «українознавчий вимір педагогіки В. Сухомлинського» (авторська методична педагогічна концепція, побудована на глибокому осмисленні патріотизму, його адаптуванні до вимог часу й реалізації у навчально-виховному процесі принципів, методів і засобів українознавства); з'ясовано провідні чинники формування особистості відомого педагога (*родинні* (виховання у високоморальній, працелюбній, залюбленій в українське слово та народну пісню родині); *культурно-освітні* (навчання у Василівській школі, Кременчуцькому та Полтавському педінституті, участь у Другій світовій війні), *науково-педагогічні* (вивчення творчого доробку українських і зарубіжних учених; науково-пошукова робота з вивчення та збереження усної народної творчості, історії рідного краю; створення власної педагогічної системи, в основі якої закладено національну самобутність українців); визначено механізми творення образу вчителя-українознавця за В. Сухомлинським, в основу чого покладено іманентно властивий національний образ світу (національні традиції, побут, фольклор, філософські та міфологічні категорії, етно-естетичні уявлення, комунікативні та поведінкові характеристики, етнічні образи-архетипи), традиційну

систему етико-буттєвих цінностей українців (добро, справедливість, гідність, гуманізм, патріотизм, працелюбність, замилювання природою, дружба, любов, вірність), які випливають з притаманної етноментальності (кордоцентризм, софійність, антеїзм, універсалізм); обґрунтовано центри українознавства у контексті творчої спадщини великого педагога;

уточнено сутність понять: «українознавчий вимір» в антропологічній, етнопсихологічній, філософській, духовно-світоглядній, культурно-мистецькій, освітньо-виховній, мовній, національній площинах у змісті педагогічної спадщини видатного вченого; «національний образ світу», «образ учителя-українознавця»;

набули подальшого розвитку ідеї формування у дітей етноментальності та універсалізму, закладені у спадщині відомого педагога; питання впливу педагогічної спадщини В. Сухомлинського на становлення сучасного майбутнього вчителя-українознавця.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні положення й висновки збагачують історико-педагогічне знання, сприяють поглибленню усвідомлення й освоєння змісту педагогічних ідей та досвіду В. Сухомлинського, закоріненого в українську ментальність. Розроблено та впроваджено у процес професійної підготовки студентів вищих педагогічних навчальних закладів навчальний посібник «Українознавча парадигма педагогічної спадщини В. Сухомлинського».

Результати дослідження *впроваджено* у навчально-виховний процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка про впровадження № 1334/01 201/16 від 9.06.2016), Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка про впровадження № 925 від 15.06.2016), Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка про впровадження № 725 від 21.06.2016), Комунального закладу «Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» (довідка про впровадження № 83 від 23.06.2016), Луцького педагогічного коледжу (довідка про впровадження № 57 від 26.05.2016), Миколаївського обласного інституту післядипломної освіти (довідка про впровадження № 813/17-12 від 10.06.2016), Національного університету біоресурсів і природокористування України, зокрема, на гуманітарно-педагогічному факультеті (довідка про впровадження № 178 від 21.07.2016), Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Михайла Грушевського (довідка про впровадження № 67 від 22.06.2016).

Основні положення дисертації можуть стати основою до подальших розвідок у галузі історії педагогіки, зокрема, сухомлиністики. Матеріали дослідження можуть бути використані у викладанні дисциплін педагогічного та українознавчого циклів, а також будуть корисними для дослідників, викладачів, аспірантів, студентів при виконанні історико-педагогічних досліджень; використовуються у роботі науково-дослідної лабораторії «Етнологія Черкаського краю» Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Особистий внесок здобувача. У статті «Історія становлення українознавства у педагогічному дискурсі ХХ ст.» (у співавторстві з О. Циганок) здобувачем розроблено періодизацію становлення українознавства як науки. У статті

«Становлення риторичної особистості майбутнього вчителя-філолога у процесі засвоєння інтегрованих знань» (у співавторстві з Н. Сивачук) здобувачем запропоновано модель становлення мовної особистості майбутнього вчителя-філолога на основі інтегрованих знань.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення та результати дослідження було оприлюднено у формі доповідей на науково-практичних конференціях різного рівня, а саме: *міжнародних* – VIII Міжнародному Конгресі українців «Тарас Шевченко і світова україністика: історичні інтерпретації та сучасні рецепції» (200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка) (Київ, 2013), «Українознавство в розбудові незалежної України та розвитку українства в сучасному світі: досвід та проблеми» (Київ, 2013), «Постать і спадщина Тараса Шевченка та розвиток культури і мистецтва XIX – XXI століття» (Київ, 2014), «Актуальные вопросы теории и практики современного гуманитарного знания» (Орел, 2014), «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: вчимося толерантності» (Миколаїв, 2014), «Основні напрями підготовки сучасного вчителя: глобалізація, стандартизація, інтеграція» (Умань, 2014), «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2014), Міжнародному освітньому конгресі «Наукова еліта у розвитку держав» (Київ, 2014), «Образование и наука без границ: социально-гуманитарные науки» (Орел, 2015), IV і V Міжнародних Челпанівських психолого-педагогічних читаннях (Київ, 2015), «Наука и образование – важнейший фактор развития общества в современных условиях» (Казахстан, 2015), «Актуальне українознавство: зміст, методологічні засади, практичне втілення» (Київ, 2015), «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (Кам'янець-Подільський, 2015), «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: виховуємо культуру потреб особистості» (Херсон, 2015), «Розвиток мислення у процесі формування професійної філологічної компетентності майбутнього вчителя» (Суми, 2016); *всеукраїнських*: «Василь Сухомлинський і школа XXI століття: традиція й інноваційність» (Умань, 2012), «Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів» (Умань, 2013), «Українська педагогіка 1920-х років – сучасні оцінки і виміри» (Умань, 2012), «Розвиток національно-мовної особистості в умовах неперервної освіти: надбання, реалії, перспективи» (Умань, 2015), «Сучасна українська нація: мова, історія, культура» (Львів, 2016), «Становлення майбутнього вчителя-філолога у процесі вивчення регіонального фольклору» (Умань, 2016); *регіональних*: «Проблеми сучасної літературознавчої освіти студентської молоді» (Умань, 2013), «Розвиток національно-мовної особистості в сучасному освітньому процесі» (Умань, 2014); *науково-методичних семінарах*: «Енергоінформаційна педагогіка – педагогіка майбутнього» (Умань, 2013), «Підготовка вчителя-словесника: проблеми й перспективи» (Умань, 2013), «Глобалізація і розвиток вищої педагогічної освіти» (Умань, 2014), «Синергетика рідної мови як вияв людського духу (за Ф. Бацевичем)» (Умань, 2014), «Формування мовної особистості в контексті багатоступеневої національної науки» (Умань, 2014), «Формування читацької компетенції учнів основної та старшої школи» (Умань, 2014), «Проблеми становлення риторичної особистості вчителя» (Умань, 2015), «Проблеми виховання та становлення творчої особистості майбутнього вчителя-філолога у сучасному вищому педагогічному

навчальному закладі» (Умань, 2015), «Проблеми сучасного українознавства в умовах глобалізації» (Умань, 2015), «Теоретико-методичні концепти роботи з обдарованими школярами у процесі вивчення літератури» (Умань, 2015), «Виховання моральної самосвідомості дітей та учнівської молоді у позакласній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів» (Умань, 2015), «Формування мовної особистості в контексті багатоступеневої національної освіти» (Умань, 2015), «Проблеми становлення риторичної особистості вчителя» (Умань, 2015), «Формування етнокультурної компетенції майбутніх учителів-філологів у процесі вивчення дисциплін українознавчого циклу» (Умань, 2016), «Підготовка майбутніх учителів-філологів до організації культурно-дозвілдової діяльності учнів» (Умань, 2016).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 17 наукових публікаціях (15 – одноосібних), із яких 7 статей відображають основні наукові результати дисертації (1 – у зарубіжному періодичному виданні), 3 статті – апробаційного характеру, 7 – додатково відображають результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаної літератури (400 найменувань, з них 4 – іншомовних). Загальний обсяг роботи – 217 сторінок (177 сторінок основного тексту). Робота містить 1 таблицю та 2 рисунки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано вибір теми, аргументовано її актуальність, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; схарактеризовано джерельну базу, наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, особистий внесок автора у роботах, опублікованих у співавторстві; наведено відомості про впровадження, апробацію результатів дослідження, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – «В. Сухомлинський – український педагог радянської доби» – виявлено основні чинники, які зумовили формування світогляду Василя Олександровича; уточнено періодизацію педагогічної діяльності В. Сухомлинського в українознавчому вимірі; проаналізовано педагогічну спадщину В. Сухомлинського у контексті 6 центрів українознавства.

Педагогічну спадщину видатного педагога досліджували відомі українські вчені: М. Антонєць, І. Бех, А. Богуш, М. Богуславський, О. Вишневський, І. Зязюн, Б. Кваша, В. Кузь, М. Мухін, В. Риндак, А. Розенберг, О. Савченко, М. Сметанський, М. Стельмахович, О. Сухомлинська та ін., які висвітлили різноманітні сторони етнопедагогічних ідей педагогічної спадщини В. Сухомлинського; філософську систему педагога досліджували Н. Дічек, Г. Клочек, Г. Сагач, Н. Сивачук, О. Сухомлинська та ін.; методичну систему навчання мови і літератури – Л. Березівська, М. Вашуленко, Л. Мамчур, Л. Пархета, Г. Ткаченко та ін.

У ході дослідження уточнено чотири основні періоди становлення В. Сухомлинського як педагога-українознавця, які тісно пов'язані з історією

України, розвитком української педагогічної думки та українознавства як науки:

Перший період (1918–1933 рр.) – формування особистості В. Сухомлинського у період початку радянської «українізації», бурхливий період національно-політичного відновлення України і відповідний спалах етнологізації гуманітарної науки. На той час українознавство набувало ознак етнологічної науки. Отже, роки дитинства В. Сухомлинського в українській традиційній сільській родині, роки його навчання пройшли серед національно-свідомих учителів, які прагнули прищепити своїм вихованцям найкращі якості – любов до України, до рідної землі, культури, історії тощо.

Другий період (1934–1947 рр.) – становлення особистості педагога, пов'язаний з початком його професійної діяльності, ці роки припали на часи репресій проти національно-свідомої інтелігенції. У школах почала насаджуватися нова, радянська система навчання і виховання, яка мала на меті вихолощування всього національного.

Третій період (1948–1960 рр.) – становлення В. Сухомлинського як педагога-науковця: захист кандидатської дисертації (1955 р.), присвоєння звання члена-кореспондента Академії педагогічних наук РРФСР (1957 р.), присвоєння звання «Заслужений учитель УРСР» (1958 р.) у період ідеологічної («хрущовської») відлиги, що викликала новий сплеск у розвитку українознавства. Аналіз творчої спадщини В. Сухомлинського засвідчив, що, розпочинаючи роботу на посаді директора Павлиської школи, Василь Олександрович уже мав чітке уявлення про напрями своєї діяльності, серед яких: створення взаємодії у педагогічному, батьківському та учнівському колективах; забезпечення в учнів високого рівня знань, їх глибини та осмислення; організація виховної роботи в школі на основі виховання патріотизму, поваги до праці, поваги до батьків, прагнення до морального самовдосконалення учнів.

Четвертий період (1961–1970 рр.) – виявлення таланту педагога-новатора, дослідника, публіциста, дитячого письменника. Присвоєння звання «Герой Соціалістичної Праці» (1968 р.), обрання членом-кореспондентом Академії педагогічних наук СРСР (1968 р.). Для цього історичного часу характерним став застій у суспільному житті, що зумовив значну відірваність українознавчої науки від життя та спрямованість до штучного теоретизування.

Умотивовано, що розроблена В. Сухомлинським педагогічна система сприяла формуванню національно свідомих громадян на основі наукового аналізу історичного минулого, історико-культурної спадщини, національних традицій, міжнаціональних відносин, соціально-економічних процесів. У працях педагога лейтмотивом звучить ідея формування всебічно розвинутої особистості, тобто виховання людини, яка поєднувала б у собі високі ідейні переконання, моральні якості, естетичні цінності, культуру матеріальних і духовних потреб, при цьому була б спеціалістом в обраній галузі діяльності.

Увесь життєвий шлях та діяльність Василя Олександровича переконливо довели, що сільську школу за умови прагнення і творчого підходу до роботи можна перетворити в лабораторію передової педагогічної думки і новаторського освітньо-виховного досвіду. Свідченням цього стала Павлиська школа, організовуючи діяльність якої В. Сухомлинський урахував не тільки специфіку роботи вчителя

на селі, а й особливості сільських дітей, їхнього побуту, психології тощо.

Встановлено провідні чинники, які сприяли формуванню вченого-педагога-українознавця: *родина* (етнічне і соціальне середовище, з якого він вийшов, традиції виховання в родині, повага до національних цінностей, традицій, культури); *культурно-освітнє середовище* (вплив освіти, здобутої в навчальних закладах (школа села Василівка Василівської волості Олександрійського повіту Херсонської губернії (тепер Онуфріївський район Кіровоградської області), Кременчуцький медичний технікум, Кременчуцький педагогічний інститут, Полтавський педагогічний інститут, вплив педагогів); *науково-педагогічна діяльність* (особистий копіткий педагогічний досвід, тяжіння до творчого пошуку й постійне заглиблення у доробок вітчизняних та зарубіжних філософів, педагогів, психологів).

У контексті теми дослідження наголошено на завданні українознавства, що полягає у вихованні національно свідомих громадян із чіткою державотворчою позицією, які становитимуть інтелектуальну, емоційно-вольову основу розбудови Української суверенної держави та вбачатимуть мету свого життя у служінні народу. Встановлено, що складність українознавства як науки полягає у її багатовимірності: вона несе світоглядну основу, відтворену у певних формах поведінки, світоглядних настанов та уподобань людей, що належать до української нації. Проте українознавство постає і як інтелектуальне осмислення України, українців, українства у вимірах загальнотеоретичної наукової методології.

На основі аналізу наукової, філософської та психолого-педагогічної літератури вдалося сформулювати авторське поняття «українознавчий вимір педагогіки В. Сухомлинського», яке тлумачимо так: це авторська методична педагогічна концепція, побудована на глибинному осмисленні, адаптуванні до вимог часу та впровадженні у навчально-виховний процес принципів, методів і засобів українознавства.

Спадщину В. Сухомлинського проаналізовано у контексті таких концентрів українознавства: «Україна – етнос», «Україна – природа», «Україна – мова», «Україна – нація, держава», «Україна – культура», «Україна – ментальність, доля».

Концентр «Україна – етнос» окреслюється національним характером, долею, історичною місією народу. В. Сухомлинський, виховуючи юних патріотів, пов'язував поняття Батьківщини з рідною оселею, матір'ю, Україною. Будучи пасіонарною особистістю, педагог, незважаючи на радянську тоталітарну систему навчання і виховання, внутрішньо залишився інтелігентом українського національно-державного спрямування, уболівав за свій народ, а його педагогічна діяльність спрямовувалася на організацію, створення, збереження і зміцнення української нації.

Концентр «Україна – природа» окреслюється позицією педагога, що людина була і завжди залишиться дітям природи, і те, що ріднить її з природою, має використовуватися для її прилучення до багатств духовної культури. Педагог розглядав природу як першоджерело життя, яке несе в собі мету і сенс людського існування, колиску дитячої думки, джерело виховання, основою якого є бережливе ставлення до природи, відчуття дитиною себе невід'ємною її частинкою та водночас почуття відповідальності за збереження і примноження її багатств.

Концентр «Україна – мова» пов'язуємо з мовною освітою як складовою всебічного розвитку учнів та розробленням цілісної програми, якою було передбачено сприймання слова не тільки слухом, а й іншими органами чуття. Питання виховання любові до Слова, його впливу на дитячу свідомість, ролі у навчанні та вихованні неодноразово розглядалися на засіданнях психологічних семінарів у Павлиській школі.

Концентр «Україна – нація, держава» узгоджуємо з обґрунтуванням педагогом культури Батьківщини, оскільки в ідеалі справжньої людини він убачив борця, оновлювача світу, творця і мислителя. За Сухомлинським Людина – це сила духу, яка починається з віри у святині Батьківщини, що означає бачити і відчувати суспільне життя, прагнути брати у ньому участь, знати цінності історії, народу. Розповіді про історію та боротьбу українців за щастя, народні традиції педагог називав святими законами. На його думку, мудрість віків зберігається у книжках та історії українців, а багатство народної душі – у зв'язку поколінь, що є великою мудрістю нашого буття.

Концентр «Україна – культура» поєднуємо з розумінням Василем Олександровичем культури як сукупності матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його існування, а розуміння суті моральних цінностей є важливим елементом духовної і моральної культури людини. Обов'язковою умовою усвідомлення та засвоєння «азбуки моральної культури» педагог вважав наявність елементарної моральної культури людських взаємин, а також виокремлював духовну культуру учнів (культуру знань, мовну, музичну) та педагогічну культуру вчителя.

Концентр «Україна – ментальність, доля» сполучаємо з основними рисами української ментальності: волелюбністю, індивідуалізмом, прагненням до соціальної рівності, демократизмом, духовним аристократизмом, оптимізмом, філософічністю душі, глибокою релігійністю, милосердям, миролюбністю, щирістю і душевною щедрістю, працелюбністю.

З'ясовано, що формування В.Сухомлинським національної ментальності в учнів здійснювалося шляхом створення в школі культури Матері, Батька, Бабусі, Дідуся та Родини загалом, на основі найкращих зразків народної культури, і насамперед – фольклору (пісні, казки, звичаї). Виховання любові до землі, праці, Батьківщини, до Матері-України лежить в основі національної ідеї, українського національного громадського інстинкту.

У другому розділі – **«Педагогіка В. Сухомлинського як етноформувальний чинник: предметне поле і стрижневий зміст»** – визначено предметне поле та стрижневий зміст педагогіки В. Сухомлинського з позиції етноформувального чинника, зацентровано увагу поняттях: «національний образ світу», «етноментальність», «універсалізм».

У дослідженні обґрунтовано, що образ світу становить основу світосприйняття народу, базується на системі незмінних архетипів, які відображені у культурних традиціях того чи іншого народу, його художньому самовираженні, релігійних уявленнях, науці тощо. Національний образ світу відображає всю сферу національного світобачення, в основі якого: національні традиції (народні свята, пісні, казки (Кімната казки)); філософські категорії (Час (Хронос), Простір,

Храм / Хата / Школа, Дух, Поле, Сонце, Любов, Людина, Логос, Мудрість, Знання, добро – зло, антеїзм, кордоцентризм, софійність, свобода, воля, праця); естетичні уявлення (формування почуття краси природи, музики, народної пісні, літературного або фольклорного твору, оформлення навчальних аудиторій; Школа радості); міфологічні категорії (Час, Дерево Роду, Дерево Життя, жінка-матір, звук / музика, небо, батько, культи землі, рослин, матері, батька, предків, сонця; дорога (дорога – шлях, дорога – шлях до матері)); комунікативні моделі (виховання у молоді патріотизму, чесності, принциповості, мужності, героїзму, життєрадісності, бадьорості, чистоти, поваги до старших, дисциплінованості, організованості; поведінкові моделі (виховання чистоти, благородства морально-естетичних відносин – дружби, товаришування, любові, небайдужості, співчуття до болю ближнього, прагнення створювати красу, підвищувати майстерність); побут (хліборобська праця; свята: 8 Березня, зимове свято снігового містечка, свято матері, свято дівчат, день батьків, день Невідомого героя, свято пісні, птахів і квітів, день сінокосу і першого снопа, свято першого хліба та ін.).

З'ясовано, що В. Сухомлинський розпочинав знайомство дітей з національним образом світу зі сприйняття довкілля, його поцінування, привчав діяти згідно зі встановленими народними звичаями нормами та зразками поведінки, таким чином формуючи менталітет вихованців. Творення образу світу в учнів Павлівської школи розпочиналося з рідної мови, за допомогою чого формувалася їхній характер, світобачення, національна психологія, розуміння зв'язку з рідним народом, відбувалося повноцінне національно-духовне життя та самовияв особистості.

Формування етноментальності для педагога полягає у розвитку в учнів ідейних переконань, моральних якостей, естетичних цінностей, культури матеріальних і духовних потреб. Встановлено, що В. Сухомлинським була розроблена власна філософська концепція, в основі якої – етнічні образи-архетипи (Мати, Батько, Земля, Сонце, Дорога, Поле, Небо), а також універсальні поняття, які утворюють центральну вісь координат моделі світу – Час і Простір, поле, дорога.

З'ясовано, що у 50–60-х роках ХХ ст. видатним українським педагогом В. Сухомлинським було створено власну філософську концепцію, покладену в основу його гуманістично-новаторської системи виховання. Головною метою освіти він вважав виховання всебічно розвиненої особистості, людини з новим типом світогляду, що за основними визначеннями наближається до кордоцентричного типу світогляду.

Упродовж свого життя В. Сухомлинський послідовно утілював філософію серця у педагогічну практику: гуманне суспільство можуть створити лише мудрі, з добрим серцем люди, а таких людей може виховати лише гуманіст. Виявлено, що філософсько-педагогічний концепт «серце» у В. Сухомлинського слугує своєрідним містком між світами думки та дійсності, глибинами свідомості й людською здатністю до розуміння, відчуття і відображення довкілля. Так, лише у п'ятитомному зібранні творів педагога слова «серце», «сердечний» та похідні від них слова використовуються 1967 разів.

У працях В. Сухомлинського нами визначено призначення серця: це містилище емоцій, засіб пізнання («жити серцем» – «віддавати своє серце»), містилище емоційної пам'яті людини, дзеркало душі («відчувати серцем»), джерело

добра, джерело патріотизму (виховання у серці любові до рідної землі, природи і навколишнього середовища), розуміння і відчуття краси в людях, віра в добро («чуйне серце»), голос серця – голос совісті (школа сердечності, материнська школа, ідеальна сім'я).

З'ясовано, що наскрізною ідеєю праць В. Сухомлинського є любов до Землі (у дослідженнях сучасних учених – антеїзм), формування духовного світу школяра на основі філософії антеїзму як взаємопроникнення людини і природи, виховання в учнів відповідального, розумного ставлення до природи. Провідними компонентами виховання педагог вважав моральність та духовність людини, а ідеальними її якостями він визнавав відданість рідній землі, народові, любов до рідної мови та культури, повагу до старших, любов до матері і батька, бережливе ставлення до природи, доброту, працьовитість тощо.

Обґрунтовано, що софійність як принцип мудрої організації буття є важливою складовою філософії українознавства. У В. Сухомлинського вона проявляється у настановах та мотивації до порядку, гармонії, довершеності, ідеї ладування довкілля, життєвого світу українців. Софійність як культурно-історичний та світоглядний принцип проявляється також у зверненні до надбань української історії, культури, гармонізації довкілля. Василь Олександрович значно розширив ідеї універсалізму в контексті необхідності вивчення і врахування у виховному процесі розумових, психологічних, вікових, статевих, етнічних особливостей учнів, створив теорію про особливу природу дитинства, найважливішого періоду становлення людської особистості.

Аналіз праць В. Сухомлинського, архівних матеріалів, які характеризують його педагогічну діяльність, а також виробничої документації Павлиської середньої школи та спогадів його колег дозволив дійти висновку, що він багато уваги приділяв розвитку духовної культури вчителя як важливої передумови розвитку духовної культури, моральності учнів. У своїх працях педагог-новатор показав ефективний вплив спільного з дітьми спілкування з природою на розвиток чуттєво-емоційної сфери особистості вчителя.

Встановлено, що В. Сухомлинський був першим, хто розробив шляхи формування нової моралі, наукового світогляду, розумового (інтелектуального) виховання через реалізацію філософських ідей універсалізму. З цією метою педагог увів у науковий обіг поняття «духовний світ особистості», гармонійно поєднуючи в ньому розвиток, формування і задоволення моральних, інтелектуальних, естетичних запитів людини у процесі отримання знань. Умотивовано, що, випереджаючи час, Василь Олександрович шукав шляхи вирішення проблем, які стали гостро актуальними у XXI столітті.

У третьому розділі – «Педагогіка В. Сухомлинського як методологічна основа моделі формування вчителя українознавства для сучасної сільської школи» – досліджено механізми творення українського образу вчителя-українознавця за В. Сухомлинським.

У процесі дослідження творів В. Сухомлинського як методологічної основи моделі формування вчителя українознавства для сучасної сільської школи акцентовано увагу на поняттях: ідеал, ідеал людини, образ учителя. Запропоновано визначення образу вчителя-українознавця – це учитель, який шанує національну

мову і досконало володіє нею, прагне вивчати іноземні мови, знає і любить літературу, прилучає учнів до витоків народної культури, формує у них українську ментальність, національну свідомість, патріотизм, любов до рідної природи, сприяє формуванню фольклорної пам'яті у дітей та виховує відповідальність за її збереження.

Обґрунтовано, що вчитель-українознавець покликаний виховувати дітей відданими своєму народу, землі, родині, Батьківщині, готує їх до суспільно корисної діяльності, привчає до порядку і дисципліни, знайомить з нормами загальнолюдської й етнічної моралі та вчить дотримуватися їх, дбає про духовний та фізичний розвиток вихованців.

Описано механізми творення українського образу вчителя на засадах педагогіки В. Сухомлинського, в основу чого покладено національний образ світу (національні традиції, філософські та міфологічні категорії, естетичні уявлення, комунікативні та поведінкові моделі, побут, фольклор, час і простір, етнічні образи-архетипи), традиційну систему цінностей українців (добро, справедливість, гідність, гуманізм, патріотизм, працелюбність, дружба, любов, вірність), етноментальність (кордоцентризм, софійність, антеїзм, універсалізм), закомуюльовані у концентрах українознавства.

Розкрито роль педагогіки В. Сухомлинського для розвитку освіти XXI століття. Умотивовано суть педагогіки В. Сухомлинського як педагогіки школи майбутнього в контексті запитів освіти XXI століття на ментальному, філософському, історичному, педагогічному, синергетичному рівнях.

На ментальному рівні суть педагогічної системи Василя Олександровича полягає у вихованні в учнів любові до рідної землі, Батьківщини, формуванні культури потреб згідно з традиціями українського народу, що педагог реалізовував засобами розумового, морального, естетичного, трудового, фізичного виховання.

Водночас філософський рівень педагогіки видатного Вчителя ґрунтується не лише на етносвітогляді українців, їхньому розумінні Всесвіту та власного буття у ньому, а й на засадах вселюдських цінностей.

Історичний рівень національної педагогіки В. Сухомлинського полягає у збереженні традицій та їх передачі майбутнім поколінням, знанні історії свого краю, вихованні почуття національної гордості, що реалізується на основі патріотичного виховання та літературно-мовної освіти.

Педагогічний рівень надбань В. Сухомлинського полягає у виробленні авторської системи навчання та виховання школярів, заснованої на найкращих надбаннях світової та вітчизняної філософської і педагогічної думки. Створена ним «Школа радості» забезпечувала не тільки фізичне здоров'я учнів, а, в першу чергу їхнє моральне, психічне та інтелектуальне становлення.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і обґрунтування українознавчого виміру педагогіки В. Сухомлинського. Результати проведеного дослідження засвідчили досягнення мети, розв'язання поставлених завдань і дали підстави для таких **висновків**:

1. У контексті обґрунтування українознавчого виміру педагогічної спадщини В. Сухомлинського його життя і педагогічну діяльність умовно поділено на чотири основні періоди, тісно пов'язані з історією України і розвитком української педагогічної думки та українознавства:

Перший період (1918–1933 рр.) – формування особистості В. Сухомлинського у часи початку радянської «українізації», коли відбувався бурхливий процес національно-політичного відновлення України і відповідний спалах етнологізації гуманітарної думки.

Другий період (1934–1947 рр.) – професійне становлення особистості педагога і початок його учителювання, який припав на запровадження радянської системи навчання і виховання, яка мала на меті вихолощування всього національного.

Третій період (1948–1960 рр.) – утвердження В. Сухомлинського як педагога-науковця (захист кандидатської дисертації (1955 р.), присвоєння звання члена-кореспондента Академії педагогічних наук РРФСР (1957 р.), присвоєння звання «Заслужений учитель УРСР» (1958 р.). Це був час ідеологічної («хрущовської») відлиги, який викликав новий сплеск у розвитку українознавства.

Четвертий період (1961–1970 рр.) – виявлення таланту педагога-новатора, дослідника, публіциста, дитячого письменника (присвоєння звання «Герой Соціалістичної Праці» (1968 р.), обрання членом-кореспондентом Академії педагогічних наук СРСР (1968 р.), написання основних фундаментальних педагогічних творів і дитячих казок). Цю добу називають часом застою у суспільному житті, що зумовило значну відірваність українознавчої науки від життя народу та властиве їй тяжіння до штучного теоретизування.

З'ясовано, що провідними чинниками, які сприяли формуванню особистості В. Сухомлинського та його педагогічного світогляду, були: *родинні* (виховання у високоморальній, працелюбній, залюбленій в українське слово та народну пісню сільській родині); *культурно-освітні і політико-соціальні* (навчання у Василівській школі, Кременчуцькому та Полтавському педінституті, участь у Великій Вітчизняній війні), *науково-педагогічні* (тяжіння до науково-пошукової роботи, створення власної педагогічної системи та вивчення, збереження усної народної творчості, історії рідного краю; постійна робота над самовдосконаленням, самоосвітою та підвищенням професійного рівня, заглиблене вивчення творчого доробку українських і зарубіжних учених).

2. Розкрито сутність ключового поняття дослідження «українознавчий вимір педагогіки В. Сухомлинського» як авторської методичної педагогічної концепції, побудованої на глибокому осмисленні, адаптуванні до вимог часу та впровадженні у навчально-виховний процес принципів, методів і засобів навчання і виховання школярів на українознавчих засадах.

З'ясовано, що розроблена В. Сухомлинським педагогічна система, основу якої складають концентри українознавства, забезпечує виховання особистості на засадах поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, створених народом, формує свідомість та етнонаціональні ціннісні орієнтири молоді, виховує їх у душі природно-історичного розвитку матеріальної і духовної культури української нації, забезпечує зв'язок поколінь. Спадщину В. Сухомлинського проаналізовано у контексті таких центрів українознавства «Україна – етнос», «Україна –

природа», «Україна – мова», «Україна – нація, держава», «Україна – культура», «Україна – ментальність, доля».

3. Окреслено предметне поле та стрижневий зміст педагогіки В. Сухомлинського як етноформуваального чинника (національний образ світу, семантична географія, виховання любові до рідної землі, українознавство як стрижень світогляду особистості).

Охарактеризовано основні риси ментальності українців – кордоцентризм, антеїзм, софійність, універсалізм – та їх відображення у працях В. Сухомлинського.

У створеній В. Сухомлинським філософсько-педагогічній концепції головною метою освіти поставало виховання всебічно розвиненої особистості, людини з новим типом світогляду. У втілюваній В. Сухомлинським упродовж життя філософії серця провідна ідея полягала у тому, що гуманне суспільство можуть створити лише мудрі, добрі серцем гуманні люди. Концепт «серце» лежить в основі життєвого кредо педагога, який вважав, що справжнім учителем може стати лише той, хто здатен віддати своє серце дітям.

Філософську категорію «антеїзм» – взаємини людини і природи – В. Сухомлинський вважав основою будь-якої педагогічної концепції, тому наскрізною ідеєю його праць є формування духовного світу школяра на основі філософії антеїзму – як взаємопроникнення людини і природи, виховання в учнів відповідального, розумного ставлення до природи.

Філософська категорія «софійність» – принцип мудрої організації буття – як важлива складова філософії народознавства / українознавства у працях В. Сухомлинського проявляється в настановах та мотивації до впорядкованості, дбайливому облаштуванні та гармонізації довкілля, довершеності життєвого світу українців, а також у зверненні до надбань української історії, культури. В. Сухомлинський убачав формування нової моралі, наукового світогляду, розумового (інтелектуального) виховання у реалізації філософських ідей універсалізму: наголошував на необхідності вивчення і врахування у виховному процесі розумових, психологічних, вікових, статевих, етнічних особливостей учнів; створив теорію про особливу природу дитинства як найважливішого періоду становлення людської особистості. Створена ним педагогічна система має світоглядно-формувальний характер.

Умотивовано, що в педагогічній системі В. Сухомлинського основною метою, фундаментальною ціннісно-сисловою настановою людської практичної діяльності є досягнення об'єктивного пізнання світу, розуміння природи, що відбилося у спрямуванні навчання та виховання учнів – розумового, естетичного, морального, трудового та фізичного.

4. У дослідженні запропоновано розуміння досконалого вчителя-українознавця: він шанує національну мову і володіє нею, прагне вивчати іноземні, знає і любить літературу, прилучає учнів до витоків народної культури, формує у них українську ментальність, національну свідомість, патріотизм, сприяє формуванню фольклорної пам'яті у дітей та виховує відповідальність за її збереження. Учитель-українознавець покликаний виховувати дітей відданими своєму народу, землі, родині, Батьківщині, готує їх до суспільно корисної діяльності, привчає до порядку і дисципліни, знайомить з нормами моралі та вчить

їх дотримуватися, дбає про духовний та фізичний розвиток вихованців.

Визначено механізми творення українського образу вчителя на засадах педагогіки В. Сухомлинського, в основу чого покладено національний образ світу (національні традиції, філософські та міфологічні категорії, естетичні уявлення, комунікативні та поведінкові моделі, побут, фольклор, час і простір, етнічні образи-архетипи), традиційну систему цінностей українців (добро, справедливість, гідність, гуманізм, патріотизм, працелюбність, дружба, любов, вірність), етноментальність (кордоцентризм, софійність, антеїзм, універсалізм) та центри українознавства.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї проблеми. Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо у розробленні педагогічних технологій, заснованих на рекомендаціях В. Сухомлинського, з метою формування в учнів українознавчого світогляду.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні результати дисертації

1. Санівський О. М. Педагогічна спадщина В. Сухомлинського у контексті запитів ХХІ століття / О. М. Санівський // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди». – К. : Гнозис, 2014. – Дод. 1 до вип. 5, т. V (56), тем. вип. «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – С. 404–414.

2. Санівський О. М. Проблема антеїзму у творчій спадщині В. Сухомлинського / О. М. Санівський // Науковий вісник Миколаївського нац. ун-ту імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки : зб. наук. пр. / за ред.: О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинської. – Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2014. – Вип. 1.47 (114). – С. 231–237.

3. Санівський О. М. Ідея універсалізму, її осмислення у працях В. О. Сухомлинського / О. М. Санівський // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. наук. пр. : наукові записки Рівненського держ. гуманіт. ун-ту. – Рівне : РДГУ, 2015. – Вип. 12 (55). ч. 1. – С. 368–376.

4. Санівський О. М. Проблема культури потреб у творчій спадщині В. Сухомлинського / О. М. Санівський // Педагогічний альманах : зб. наук. пр. (ред. кол.: В. В. Кузьменко (голова) [та ін.]). – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2015. – Вип. 26. – С. 298–303.

5. Санівський О. М. Історія становлення українознавства у педагогічному дискурсі ХХ ст. / О. М. Санівський, О. О. Циганок // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди». – К. : Гнозис, 2015. – Дод. 2 до вип. 35, т. 2 (14), тем. вип. «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». – С. 132–141.

6. Санівський О. М. Механізм творення українського ідеалу вчителя-українознавця за В. Сухомлинським / О. М. Санівський // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / [ред. кол. : Безлюдний О. І. (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2016. – Вип. 13. – С. 184–191.

7. Санівський А. Н. Кордоцентризм («філософія серця») – доминанта

педагогического наследия В. Сухомлинского и основная черта украинской ментальности // А. Санівський // Азимут научных исследований: педагогика и психология. – Тольятти, 2014. – № 3 (8). – С. 60–63.

Опубліковані праці апробаційного характеру

8. Санівський А. М. Софійність – ідея мудрости українського народу в творчому насліди В. Сухомлинського / А. Санівський // Актуальні питання теорії і практики сучасного гуманітарного знання : III Міжнародн. наук.-практ. конф., (Орел, 18 вересня, 2014 г.) : матеріали конф. / под ред.: М. І. Алдошиной, І. Е. Воронкової. – Орел : Вид-во «Картуш», 2014. – С. 156–160.

9. Санівський О. М. Проблема антеїзму у творчій спадщині В. Сухомлинського / О. М. Санівський // Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: вчимося толерантності : зб. тез і анотованих матеріали VII Міжнародн. наук.-практ. конф. та XXI Всеукр. пед. читань. – Миколаїв : МНУ, 2014. – С. 67–68.

10. Санівський О. М. Національний образ світу за В. Сухомлинським / О. М. Санівський // Сучасна українська нація: мова, історія, культура : матеріали наук.-практ. конф. з міжнародн. участю з нагоди 15-річчя кафедри українознавства, 16 березня, 2016 р. / наук. ред.: проф. В. В. Чоп'як, проф. А. В. Магльований. – Львів : Друкарня ЛНМУ імені Данила Галицького, 2016. – С. 109–111.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації

11. Санівський О. М. Становлення риторичної особистості майбутнього вчителя-філолога у процесі засвоєння інтегрованих знань / Наталія Сивачук, Олександр Санівський // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини / ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) [та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Вип. 6, ч. 1. – С. 362–366.

12. Санівський О. М. В. Ф. Дурдуківський – видатний український педагог 20-х років XX століття / Олександр Санівський // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини / [ред. кол.: Н. С. Побірченко (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Вип. 42, ч. 2. – С. 285–291.

13. Санівський О. М. Становлення академічної риторики на теренах Києво-Могилянської академії / О. М. Санівський // Матеріали всеукр. наук.-практ. конф. «Риторична освіта молоді : сучасні оцінки і проєкції на майбутнє» : зб. наук. пр. / [ред. кол.: Сивачук Н. П. (гол. ред.), Снігур І. М. (передм., укл.)]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. – С. 45–52.

14. Санівський О. М. Використання творчої спадщини Олексія Воропая у сучасному етнопедагогічному дослідженні / О. Санівський // Наукові записки науково-дослідної лабораторії «Етнологія Черкаського краю»: пам'яті Олексія Воропая / гол. ред. Сивачук Н. П. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. – С. 163–171.

15. Санівський О. М. Педагогічні ідеї Тараса Шевченка / О. Санівський // Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини : зб. наук. пр. / відп. ред. Г. І. Мартинова. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. – Вип. 5. – С. 278–284.

16. Санівський О. М. Педагогічні аспекти творчості Т. Шевченка /

О. М. Санівський // Науковий вісник Миколаївського нац. ун-ту імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (Літературознавство) : зб. наук. пр. / за ред. О. С. Філатової. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2015. – № 1 (15). – С. 157–161.

17. Санівський О. М. Українознавча парадигма педагогічної спадщини В. Сухомлинського : навч. посіб. для студ. вищих пед. навч. закладів / О. М. Санівський. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2016. – 190 с.

АНОТАЦІЇ

Санівський О. М. Українознавчий вимір педагогіки В. О. Сухомлинського. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань, 2017.

На основі опублікованих та архівних джерел уточнено періодизацію педагогічної діяльності В. Сухомлинського в українознавчому вимірі, з'ясовано провідні чинники формування особистості відомого педагога; розкрито сутність ключового поняття дослідження «українознавчий вимір педагогіки В. Сухомлинського»; окреслено предметне поле та стрижневий зміст педагогіки В. Сухомлинського як етноформуваального чинника; визначено механізми творення українського образу вчителя-українознавця на засадах педагогічної спадщини В. Сухомлинського; розкрито роль педагогіки В. Сухомлинського у контексті запитів освіти ХХІ століття.

Педагогічну спадщину вченого розглянуто у контексті центрів українознавства: «Україна – етнос», «Україна – природа», «Україна – мова», «Україна – нація, держава», «Україна – культура», «Україна – ментальність, доля».

Ключові слова: Василь Олександрович Сухомлинський, педагогіка В. Сухомлинського, українознавчий вимір педагогіки В. Сухомлинського, національний образ світу, етноментальність, ідея універсалізму, образ учителя-українознавця, філософські категорії українознавства, центри українознавства.

Санивский А. М. Украиноведческое измерение педагогики В. А. Сухомлинского. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики. – Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины. – Умань, 2017.

На основе опубликованных и архивных источников уточнена периодизация педагогической деятельности В. Сухомлинского в украиноведческом измерении, выяснены основополагающие факторы формирования личности известного педагога; раскрыта сущность ключевого понятия исследования «украиноведческое измерение педагогики В. Сухомлинского»; очерчено предметное поле и основное содержание педагогики В. Сухомлинского как этноформирующего фактора; определены механизмы создания украинского образа учителя-украиноведа на основе педагогического наследия В. Сухомлинского; раскрыта роль педагогики

В. Сухомлинского в контексте запросов образования ХХІ века.

Педагогическое наследие ученого рассмотрено в контексте концентров украиноведения: «Украина – этнос», «Украина – природа», «Украина – язык», «Украина – нация, государство», «Украина – культура», «Украина – ментальность, судьба».

Ключевые слова: Василий Александрович Сухомлинский, педагогика В. Сухомлинского, украиноведческое измерение педагогики В. Сухомлинского, национальный образ мира, этноментальность, идея универсализма, образ учителя-украиноведа, философские категории украиноведения, центры украиноведения.

Sanivskiy O. M. Ukrainoznavstvo dimension of V. A. Sukhomlynskyi`s pedagogics. – The manuscript.

Thesis for the degree of the candidate of Pedagogical Sciences, specialty 13.00.01 – general pedagogy and history of pedagogy. – Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. – Uman, 2017.

On the basis of published and archival sources Ukrainoznavstvo dimension of V. A. Sukhomlynskyi`s pedagogics was analyzed.

It was found out that the leading factors that contributed to the formation of the teacher-scientist of Ukrainoznavstvo were: family (ethnic and social environment, the traditions of education in the family, respect to national values, traditions and culture); cultural and educational environment (impact of education received in educational institutions (school in village Vasylivka, Vasylivka parish, Oleksandriia county, Kherson province (now Onufriivka district, Kirovohrad region), Kremenchuk Medical College, Kremenchuk Pedagogical Institute, Poltava Pedagogical Institute, the influence of teachers); scientific and educational activities (personal teaching experience, creative achievements of local and foreign teachers).

There were determined four main periods of V. Sukhomlynskyi`s formation as a teacher and Ukrainoznavstvo researcher and all that was very closely associated with the history of Ukraine, forming of Ukrainian educational thoughts and Ukrainoznavstvo as a science: 1918–1933 there was V. Sukhomlynskyi identity formation; 1934–1947 – the formation of the individuality of the teacher and the beginning of professional carrier; 1948 – 1960 V. Sukhomlynskyi became a teacher; 1961 – 1970 the talent of a teacher and innovator, researcher, journalist, and writer appeared.

The author revealed that educational system developed by V. Sukhomlynskyi helped to form nationally conscious citizens on the basis of scientific analysis of the historical past, cultural and ideological heritage, national traditions, international relations, social and economic processes.

It was proved that the main problem of Ukrainoznavstvo is teaching nationally conscious citizens with clear national position, which will constitute the intellectual, emotional and volitional basis for the development of Ukrainian sovereign state and perceives the purpose of their life in serving people.

Based on analysis of references, scientific, philosophical, psychological and pedagogical literature the definition of the term «Ukrainoznavstvo space» was suggested as a reflection and building of the system of training and education of students on the basis of Ukrainoznavstvo.

Pedagogical heritage of V. Sukhomlynskyi was considered in the context of the centers of Ukrainian, «Ukraine – ethnos», «Ukraine – nature», «Ukraine – language», «Ukraine – nation, state», «Ukraine – culture», «Ukraine – mentality, fate».

The center «Ukraine – ethnos» was defined by national character, fate, historical mission of the nation. V. Sukhomlynskyi, while teaching young patriots, connected the idea of motherland with their homes, mothers, and Ukraine.

The center «Ukraine – nature». While developing the system of training and education V. Sukhomlynskyi believed that man was and always will be a child of nature, and the fact that it unites with nature should be used for integrating to the wealth of culture. The teacher saw nature as the source of life that has a purpose and meaning of human existence, the cradle of children's views, the source of education.

The center «Ukraine – the language». V. Sukhomlynskyi in his works considered language education as the part of comprehensive development of students and substantiated the idea about meaning of the word in training and education of a human being and a citizen. The teacher developed a coherent program which was provided to accept words not only by ears but also using other senses.

The center «Ukraine – nation, state». V. Sukhomlynskyi in his book «How to raise a real man» explained the cult of the homeland. The teacher saw the ideal man as a fighter, updater of the world, creator and thinker.

The center «Ukraine – culture». V. Sukhomlynskyi considered culture as the totality of material and spiritual values, created by mankind throughout its history, considered an important element of spiritual and moral culture of people – understanding of moral values.

The center «Ukraine – mentality, fate». The main features of Ukrainian mentality are: freedom, individualism, the desire for social equality, democracy, spiritual aristocracy, optimism, philosophical soul, deep religiosity, compassion, peacefulness, sincerity and generosity, diligence.

While studying pedagogy of V. Sukhomlynskyi as ethno forming core attention was focused on following terms: the image of the world, ethno-mentality, and universalism.

The researcher examined the theoretical heritage and experience of V. Sukhomlynskyi in the context of philosophy of Ukrainoznavstvo / ethnology under the Concept of development of personality in the context of the evolution of the biosphere; the essence of the concept of «dimension» was itemized; paradigms of concepts cordocentrism, anteyizm, softynist, universalism; it was proved that educational heritage of V. Sukhomlynskyi helped to develop national language picture of the world, Ukrainian mentality and education in the 21st century; gained further development of scientific justification of formation of the future teacher of Ukrainoznavstvo on the bases of pedagogical heritage of V. Sukhomlynskyi.

Keywords: Vasyl Oleksandrovych Sukhomlynskyi, pedagogy of V. Sukhomlynskyi, Ukrainoznavstvo dimension of V. Sukhomlynskyi's pedagogy, the national image of the world, ethno-mentality, idea of universalism, the form teacher of Ukrainoznavstvo, philosophical categories of Ukrainoznavstvo, centers of Ukrainoznavstvo.

Підписано до друку 20.01.2017 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 12.

«Видавництво “Науковий світ”»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua